

УДК 338.45:339.72

Якубовський С.О.*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова***ДИВЕРСИФІКАЦІЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ ЄС ТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ПОЗИЦІЙ КРАЇН**

У статті запропоновано підходи щодо оцінки ефективності зовнішньоекономічних позицій країн. Визначено зв'язок між диверсифікацією імпорту енергетичних ресурсів, зокрема природного газу, та станом торговельного балансу країн. Вивчено динаміку та структуру платіжного балансу України протягом 2014-2017 років. Оцінено ефективність зовнішньоекономічної позиції України та її стійкість. Вивчено досвід країн ЄС з диверсифікації імпорту енергетичних ресурсів, зокрема природного газу. Запропоновано конкретні заходи щодо диверсифікації поставок природного газу в Україну.

Ключові слова: зовнішньоекономічна позиція країни, енергетичний імпорт, платіжний баланс, диверсифікація ринку природного газу ЄС, економіка України.

Якубовский С.А. ДИВЕРСИФИКАЦИЯ РЫНКА ПРИРОДНОГО ГАЗА ЕС И УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ СТРАН

В статье предложены подходы к оценке эффективности внешнеэкономических позиций страны. Определена связь между диверсификацией импорта энергетических ресурсов, в частности природного газа, и состоянием торгового баланса стран. Изучена динамика и структура платежного баланса Украины в течение 2014-2017 годов. Оценена эффективность внешнеэкономической позиции Украины и ее устойчивость. Изучен опыт стран ЕС по диверсификации импорта энергетических ресурсов, в частности природного газа. Предложены конкретные меры по диверсификации поставок природного газа в Украину.

Ключевые слова: внешнеэкономическая позиция страны, энергетический импорт, платежный баланс, диверсификация рынка природного газа ЕС, экономика Украины.

Yakubovskiy S.O. DIVERSIFICATION OF THE MARKET OF NATURAL GAS OF THE EU AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN ECONOMIC POSITIONS OF COUNTRIES

The article proposes approaches to assessing the effectiveness of foreign economic positions of countries. The connection between diversification of import of energy resources, in particular of natural gas, and the state of trade balance of countries is determined. The dynamics and structure of Ukraine's balance of payments in 2014-2017 are studied. The effectiveness of Ukraine's foreign economic position and its stability are evaluated. The experience of the EU countries in the diversification of import of energy resources, in particular of natural gas, has been studied. Specific measures for diversification of the natural gas supplies to Ukraine are proposed.

Keywords: foreign economic position of the country, energy import, balance of payments, diversification of the European natural gas market, economy of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах сучасної кризи в країнах Європейського Союзу, яка обумовлена як політичними чинниками, що пов'язані з виходом Великої Британії з Союзу, так і фінансово-економічними чинниками, в основі яких є порушення принципів побудови Валютного Союзу, зокрема обмеження дефіцитів національних бюджетів та обсягів державного боргу до ВВП, особливої актуальності набувають питання дослідження, прогнозування та вироблення рекомендацій з оцінки ефективності зовнішньоекономічних позицій країн.

Поняття «ефективність зовнішньоекономічної позиції країни» у сучасних умовах розвитку світового господарства є фундаментальним для будь-якої національної економіки, оскільки без достатнього рівня ефективності зовнішньоекономічної позиції неможливо забезпечити у країні стійке економічне зростання і надійне функціонування соціальної сфери. Зовнішньоекономічна позиція відбивається у міжнародній інвестиційній позиції, яка залежить від стану платіжного балансу країни.

Для багатьох країн, які не мають достатньої кількості власних енергетичних ресурсів, обсяги та вартість енергетичного імпорту, зокрема природного газу, істотним чином впливають як на платіжний баланс, так і на внутрішні витрати виробництва, що відбивається на рівні міжнародної конкурентоспроможності національної економіки.

Саме тому питанню диверсифікації імпорту енергетичних продуктів, зокрема природного газу, як чинника покращення зовнішньоекономічних позицій

національних економік, приділяється певна увага в теоретичних та прикладних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть зарубіжні й вітчизняні вчені активно досліджують проблеми, що пов'язані з чинниками, які обумовлюють ефективність зовнішньоекономічних позицій країн.

Серед авторів, які досліджували ефективність зовнішньоекономічних позицій країн, можна відзначити роботи Дж. Даннінга, І. Ломачинської, В. Новицького, О. Плотнікова, О. Рогача, В. Рокочі, Т. Родіонової, В. Шевчука, О. Шниркова, А. Філіпенко та ін.

Серед авторів, які досліджували світовий ринок енергетичних ресурсів, зокрема проблеми диверсифікації імпорту природного газу, слід виділити роботи В. Марковської, С. Мельникової, М. Музиченко, Дж. Кешнік, Дж. Волтер.

Відаючи належне напрацюванням вітчизняних та іноземних учених, слід зауважити, що існує потреба в подальших дослідженнях, оскільки формування зовнішньоекономічних позицій європейських держав та України відбувається в нових складних непередбачуваних умовах, коли має місце переосмислення ролі диверсифікації поставок енергетичних ресурсів у забезпеченні економічної безпеки країн.

Метою статті є виявлення впливу енергетичного імпорту, зокрема природного газу, на зовнішньоекономічні позиції країн ЄС і України та визначення шляхів щодо його диверсифікації.

Основні результати дослідження. Необхідність контролю за зовнішньоекономічними позиціями країн була усвідомлена ще під час азійської економічної кризи 1997 року. У передкризовий період держави регіону, зокрема НІК, демонстрували хорошу макроекономічну динаміку, включаючи стійке економічне зростання [1].

Разом з тим в той же самий час почалася глибина лібералізація руху капіталу, розвиток ринків деривативів, відкриття ринків послуг для іноземного капіталу, що, незважаючи на реальне зростання, призвело до накопичення економічних дисбалансів в країнах Азії, що спричинило фінансово-економічну кризу.

Сучасним сировинним ринкам властива значна волатильність цін, яка викликана, насамперед операціями з ф'ючерсними контрактами, які хоч спочатку і створювалися для хеджування ризиків, на даному етапі є головним інструментом проведення спекулятивних операцій [2].

Одним з підходів до дослідження ефективності зовнішньоекономічних позицій країн є аналіз їхніх потенційних можливостей з обслуговування зовнішніх боргів. При цьому, оскільки для більшості країн зовнішні зобов'язання номіновані в іноземній валюті, важливим показником платоспроможності є вартісні обсяги експорту товарів та послуг.

Виходячи з цього, Світовий банк під час аналізу стійкості зовнішньоекономічних позицій країн пропонує використовувати низку показників, що наведені у публікаціях банку «Global Development Finance». У них вразливість країн щодо зовнішньої заборгованості вимірюється у відношенні обсягів зовнішнього боргу до ВВП і до національного експорту товарів та послуг. За цими критеріями, на думку фахівців Світового банку, країни можна поділити на три групи: з високим, середнім і низьким рівнями зовнішнього боргу. До першої групи належать країни, в яких відношення зовнішнього боргу або до ВВП вище за 80%, або до експорту товарів та послуг перевищує 220%. Для другої групи ці показники знаходяться в інтервалах між 80% і 48% та 220% і 132%. Для третьої групи країн – з найбільш стійкими зовнішньоекономічними позиціями – відношення зовнішнього боргу до ВВП менше 48%, а відношення боргу до експорту товарів та послуг менше 132% [3].

Разом з тим, у методиці, яка використовується Світовим банком, не враховуються зовнішні активи держави, зокрема обсяги офіційних золотовалютних резервів та валютні активи банків, комерційних структур, населення, а у заборгованості – пасиви недержавного сектору. Саме тому, як свідчать результати попередніх досліджень, найбільш ефективним критерієм щодо оцінки ефективності зовнішньоекономічних позицій країн, в яких номінальний ВВП вимірюється у неконвертованій валюті, є відношення чистої міжнародної інвестиційної позиції (ЧМІП) до ВВП.

Критичними показниками відношення від'ємної ЧМІП до ВВП можуть бути значення у 60% та 36%. За цим критерієм країни умовно також можна розділити на три групи: з високим (відношення від'ємної ЧМІП до ВВП по модулю вище за 60%), середнім (відношення від'ємної ЧМІП до ВВП по модулю коливається в інтервалі між 60 та 36%) і низьким (відношення від'ємної ЧМІП до ВВП по модулю менше за 36% чи ЧМІП є позитивною) рівнями залежності від зовнішнього фінансування.

Використаємо зазначені підходи для аналізу ефективності зовнішньоекономічної позиції України.

Згідно методики Світового банку Україна вже давно знаходиться у групі країн з найбільш вразливою зовнішньоекономічною позицією: відношення її зовнішнього боргу (117,3 млрд дол.) до ВВП за офіційним курсом Національного банку на 1 жовтня 2017 року становило 110,7%. При цьому лише за дев'ять місяців 2017 року валовий зовнішній борг України зріс на 3,7 млрд дол. За структурою боргу зовнішні зобов'язання державного сектору збільшилися за дев'ять місяців 2017 року на 3,8 млрд дол. до 46,5 млрд дол. (43,9% від ВВП), борг приватного сектору скоротився на 0,1 млрд дол. до 70,8 млрд (66,8% від ВВП) [4].

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС не вплинуло позитивно на зовнішньоекономічну позицію України. Так, експорт українських товарів протягом 2014-2016 років, незважаючи на більш ніж трьохкратну девальвацію національної валюти, постійно скорочувався: на 14,5% в 2014 р, на 29,9% в 2015 р і на 5,2% в 2016 р. [5].

І якщо в 2014 році зниження експорту ще можна було пояснити військовим конфліктом на Сході України та анексією Криму, то головними причинами значного зниження обсягів товарного експорту в 2015–2016 роках були суто внутрішні чинники, пов'язані з відсутністю економічних реформ, які могли б сприяти підвищенню міжнародної конкурентоспроможності України та відсутність реальної диверсифікації поставок енергетичних ресурсів, зокрема природного газу, що підтримувало монопольне положення на національному ринку НАК «Нафтогаз України» та збільшувало внутрішні витрати виробництва.

За той же період часу спостерігалися коливання в динаміці товарного імпорту України. Так, якщо в 2014 і 2015 роках через значну девальвацію національної валюти і різкого зниження рівня життя населення, що було викликано зростанням вартості імпорتنної продукції та комунальних послуг (вартість комунальних послуг суттєво зросла завдяки відсутності конкуренції на ринку природного газу), обсяги імпорту скорочувалися з 81,2 млрд дол. в 2013 р. до 57,7 млрд в 2014 і 38,9 млрд в 2015, то в 2016 р. імпорт товарів збільшився на 4,4%, і його обсяги склали 40,6 млрд дол. [5].

В результаті з 2016 року торговельний баланс України став знову погіршуватися, що призвело до істотного погіршення поточного рахунку – до -3,8 млрд дол.

У 2017 році тенденція щодо погіршення зовнішньоекономічної торговельної позиції України ще посилилася, що призвело до рекордного за останні 4 роки дефіциту торговельного балансу у розмірі -9,2 млрд дол. [5].

Відношення офіційної ЧМІП (-41 млрд дол.) до ВВП України становить -38,69% [6], що з формальної точки зору завдяки стрімкій девальвації національної валюти і відповідного зменшення ВВП у перерахунку на долари США, менше за критичного показника.

Разом з тим, якщо враховувати ЧМІП без готівкової валюти, яка знаходиться поза банківської системи, обсяг якої на 1 жовтня 2017 р. дорівнював 77,6 млрд дол., відповідний показник склав -111,9%, що відносить державу до групи країн з надзвичайно високим рівнем залежності від дій зовнішніх інвесторів та кредиторів.

Відношення обсягів офіційних золотовалютних резервів України до обсягів готівкової валюти, що знаходиться у тіньовому секторі, – більше ніж 1 до

4, що є надзвичайно загрозливим для стабільного розвитку держави та її суверенітету.

Європейський Союз до початку «боргової кризи» у зоні євро вважався найбільш успішним інтеграційним угрупованням у світі. Дійсно, після кожного з нових розширень ЄС (чи вагомих подій в європейській економічній інтеграції) відбувалось прискорення темпів економічного зростання у регіоні. Так, якщо у 1998 році темп економічного зростання у 15 країнах ЄС дорівнював 3%, то після запровадження єдиної валюти він збільшився до 3,9% за 2000 рік. Схожа ситуація спостерігалась і після найбільш суттєвого розширення ЄС, яке відбулось у 2004 році, – темп економічного зростання у 25 країнах ЄС збільшився з 1,4% у 2003 р. до 3,3% у 2006 [2].

Разом з тим, у низки країн ЄС під час економічного зростання накопилися значні дисбаланси у зовнішніх позиціях, що і стало причиною дефіцитів бюджетів та сучасної боргової кризи зони євро.

Про суттєві зовнішні дисбаланси, зокрема в енергетичній сфері, на початку та під час боргової кризи свідчать статистичні дані щодо стану торговельного балансу країн ЄС з іншими державами, який протягом 2004–2012 років був постійно від'ємним. При цьому найбільш негативний внесок у торговельний баланс країн ЄС був спричинений торгівлею в енергетичній сфері.

Так, лише у 2012 році сальдо у торгівлі мінеральними паливно-мастильними матеріалами майже для усіх країн ЄС, крім Мальти та Люксембургу, було від'ємним та складало -421,5 млрд євро. Серед країн ЄС найбільший дефіцит у торгівлі мінеральними паливно-мастильними матеріалами спостерігався у Німеччині – -69,1 млрд євро, в Італії – -61,6 млрд, у Нідерландах – -56,7 млрд та у Великій Британії – -45,6 млрд [7].

Усвідомивши загрози, які виникають завдяки наявності зовнішніх дефіцитів, особливо в енергетичній сфері, керівництво Європейського Союзу почало здійснювати заходи, що були спрямовані на підвищення енергетичної безпеки завдяки диверсифікації поставок мінеральних паливно-мастильних матеріалів, перш за все на ринку природного газу.

З точки зору Європейської комісії ключовою частиною забезпечення надійного та доступного постачання енергії країнам ЄС є диверсифікація маршрутів постачання. Це включає в себе дослідження та побудову нових маршрутів, які мають зменшити залежність країн ЄС від єдиного постачальника енергетичних ресурсів, у першу чергу природного газу.

Серед конкретних заходів щодо диверсифікації природного газу Європейська комісія підтримує створення Південного газового коридору, який спрямований на те, щоб допомогти, перш за все, країнам Центральної та Південно-Східної Європи диверсифікувати постачання газу, за рахунок розширення інфраструктури, завдяки якій можна буде транспортувати газ до ЄС з Каспійського басейну, країн Центральної Азії та Близького Сходу, і навіть з країн Середземномор'я.

Планується, що цей газовий коридор дозволить транспортувати у майбутньому до 100 мільярдів кубометрів газу на рік з Каспійського регіону, Близького Сходу та Східного Середземномор'я.

Для ефективної реалізації цього напряму диверсифікації поставок газу Європейська комісія для інфраструктурних проектів, які необхідні для коридору, дозволяє партнерам з країн, які не є членами ЄС, скористатися спрощеним процесом оформлення дозволів, отримати пільговий регулятивний режим

та право подавати заявку на залучення значних коштів європейських фондів.

Для диверсифікації поставок природного газу ЄС також планує створити середземноморський газовий центр на Півдні Європи з партнерами з Північної Африки та Східного Середземномор'я [8].

При цьому найбільш вдалим проектом з диверсифікації поставок природного газу у країни ЄС є створення мережі терміналів для зрідженого природного газу.

Так, у 2015 році 12% всього імпортованого газу країни ЄС отримали через термінали для зрідженого природного газу. При цьому частка зрідженого природного газу для країн, в яких побудовані відповідні термінали, становить 20%. Найбільш вдало зріджений природний газ використовується у країнах Південної Європи, частка якого у сукупних поставках газу для Іспанії становить 40%, для Португалії – 31% та для Південних районів Франції – 39% [9].

Вдала політика ЄС щодо диверсифікації поставок енергетичних ресурсів дозволила суттєво скоротити вартість енергетичного імпорту регіону, вартість якого зменшилась з 547,3 млрд євро у 2012 році до 264,8 млрд у 2016. При цьому частка імпорту мінеральне паливно-мастильних матеріалів у сукупному імпорті ЄС скоротилась з 30,4% у 2012 році до 15,5% у 2016 році.

Серед країн ЄС вартість споживання імпортованих мінеральне паливно-мастильних матеріалів найбільш суттєво скоротилась в Італії – з 76 млрд євро у 2012 році до 32,2 млрд євро у 2016; у Франції – з 56,9 млрд євро у 2012 році до 26,6 млрд євро у 2016; в Іспанії – з 55,1 млрд євро у 2012 році до 25,7 млрд євро у 2016 [7].

Завдяки успішній політиці щодо диверсифікації поставок енергетичних ресурсів країнам ЄС вдалося суттєво покращити ефективність своїх зовнішньоекономічних позицій. Так, якщо у період з 2004 по 2012 роки торговельний баланс країн ЄС постійно приймав від'ємні значення (найгірший показник – -276,3 млрд євро був зафіксований у 2008 році), то починаючи з 2013 року торговельний баланс країн ЄС з іншими державами є позитивним (найкращий показник – 59,6 млрд євро був зафіксований у 2015 році).

Серед країн ЄС найбільш суттєве покращення торговельного балансу з державами, що знаходяться поза ЄС, спостерігалось саме у країнах, яким вдалося досягти диверсифікації поставок природного газу. Так, торговельний баланс Франції з країнами, що не є членами ЄС, покращився з 8,8 млрд євро у 2012 році до 27,9 млрд у 2017, а Італії – з 0,8 млрд євро у 2012 році до 39,2 млрд у 2017 [7].

Диверсифікація імпорту енергоресурсів стала одним із чинників покращення чистої міжнародної інвестиційної позиції низки країн ЄС. Зокрема, від'ємне сальдо ЧМПП Іспанії зменшилось з -95,2 млрд євро у 2013 році до -83,9 млрд у 2016; Франції – з -16,6 млрд євро до -15,7 млрд; Італії – з -22,7 млрд євро до -9,8 млрд [10].

Керівництво України, як і Європейська комісія, постійно декларує про необхідність диверсифікації імпортованих поставок енергетичних ресурсів, зокрема природного газу, у країну. Але, на жаль, на відміну від країн ЄС, в Україні реальної диверсифікації енергетичного імпорту ще не відбулося.

У 2017 році формально поставки імпортованого природного газу в Україну здійснювались тільки з країн ЄС. У порівнянні з 2016 роком імпорт природного газу збільшився на 27% до 14,1 млрд кубічних

метрів. Серед позитивних моментів слід зазначити збільшення у 2017 році обсягу та частки імпорту газу 67 недержавними компаніями на 80% до 5,4 млрд кубічних метрів. У 2017 році НАК «Нафтогаз» імпортував з європейського ринку 8,7 млрд кубічних метрів природного газу, що на 6% більше, ніж у 2016 році. Разом з тим, формальна кількість європейських компаній, у яких НАК «Нафтогаз» закуповував природний газ у 2017 році, зменшилася з 15 до 13 компаній.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз, проведений у статті, дозволяє визначити наступне.

В умовах дисбалансів, які спостерігаються у сучасній світовій економіці, проблемам ефективності зовнішньоекономічних позицій країн приділяється особлива увага. При цьому для країн, що є імпортерами енергетичних ресурсів, диверсифікація їх поставок стає одним із основних шляхів забезпечення підвищення ефективності національних зовнішньоекономічних позицій.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що Європейському Союзу за останнє десятиліття вдалося досягти вагомих результатів з диверсифікації поставок енергетичних ресурсів, зокрема природного газу, що дозволило майже вдвічі скоротити вартість енергетичного імпорту регіону та частки імпорту мінеральне паливно-мастильних матеріалів у сукупному імпорті ЄС. Цей результат сприяв наявності у 28 країнах ЄС з 2013 року постійного сукупного позитивного торгівельного балансу з іншими державами.

Формально диверсифікація поставок природного газу в Україну теж почалася, про що свідчать дані про суттєве збільшення у 2017 році обсягу та частки імпорту газу приватними компаніями. Разом з тим, структура власності цих компаній не є прозорою, саме тому мова про реальну конкуренцію на газовому ринку України ще не йде.

Саме тому для реальної диверсифікації поставок природного газу в Україну та зменшення рівня монополізації внутрішнього ринку у країні слід здійснити наступні заходи: створити необхідні умови для фінансування з боку іноземних інвесторів будівництва в Україні терміналів для зрідженого природного газу; запровадити справжню диверсифікацію поставок природного газу в Україну з обмеженням імпорту продукції фірмами з офшорною юрисдикцією; про-

вести негайну приватизацію НАК «Нафтогаз України» з дозволом на участь у неї тільки європейським, американським чи азійським інвесторам, які мають реальні виробничі потужності у галузі видобутку та транспортування природного газу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ломачинська І. А. Фінансові системи країн Південно-Східної та Східної Азії: особливості сучасного розвитку. / І. А. Ломачинська, А. О. Гришук. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2015. – Вип. 2. – С. 11-15.
2. Якубовський С. О. Чинники зовнішніх дисбалансів країн ЄС: досвід для України / С. О. Якубовський, Т. А. Родіонова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 104(2). – С. 224-230.
3. Финансово-кредитный словарь. Внешняя задолженность, внешний долг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faito.ru/pages/infresources/fkglossary/glossary.php?letter=%C0>
4. Національний банк України. Зовнішній борг України [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2018. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36693538>.
5. Національний банк України. Платіжний баланс України [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2018. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=25173323>
6. Національний банк України. Міжнародна інвестиційна позиція України [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2018. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=29318274>.
7. Eurostat. Intra and Extra-EU trade by Member State and by product group [Електронний ресурс] // Eurostat. – 2018. – Режим доступу: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_lt_intratrd&lang=en.
8. European Commission. Gas and oil supply routes // European Commission. – 2018. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes>.
9. European Network of Transmission System Operators for Gas. Gas Regional Investment Plan // ENTSO. – 2017. – Режим доступу: https://www.entsog.eu/public/uploads/files/publications/GRIPs/2017/entsog_GRIP_S_2017_web.pdf.
10. Eurostat. International investment position [Електронний ресурс] // Eurostat. – 2018. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/tipsii_esms.htm.
11. Дзеркало тижня. Україна. Україна у 2017 році імпортувала з Європи 14,1 млрд куб. м газу [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2018. – Режим доступу: https://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-u-2017-roci-importovala-z-yevropi-14-1-mlrd-kub-m-gazu-267941_.html.